

Г.Р. Сәулембек

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

[ORCID: 0000-0003-3667-267X](https://orcid.org/0000-0003-3667-267X)

**Мистикалық прозадағы вампиризм:
М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесі негізінде**

Аңдатпа. Вампиризм тақырыбы әлемдік әдебиетте ежелден бар. Әлем халықтарының фольклорында орын алған шығармалар мен олардың ерекше кейіпкерлері де бұл тақырыптың көнелігінің айғағы. Ал жазба әдебиетте вампиризм тақырыбын XVIII ғасырдағы әдеби шығармалардан кездестіреміз. Қазақ әдебиетіндегі бұл тақырыптың пайда болуына келсек, әлемдік фольклордың құрамдас бөлшегі ретінде қазақ фольклорында вампиризм жалмауыз, мыстан образдары арқылы қалыптасты. Тақырыптың көнелігіне қарамастан, қазақ прозасындағы жалғасын табуына біршама уақыт кеткенін аңғаруға болады. Прозада бұл тақырыпқа алғашқылардың бірі болып қалам тартқан жазушы М.Мағауин. Қаламгердің «Қуыршақ» атты мистикалық әңгімесіндегі вампиризм тақырыбы фольклорлық шығармалармен сабақтастықта жазылған, сонымен қатар вампирлік әдебиетте ешкімге ұқсамайтын қолтаңбасымен де ерекшеленеді. Әдебиеттегі вампиризм тақырыбы, сонымен қатар біздің зерттеу нысанымыз болып отырған «Қуыршақ» әңгімесі де осы тақырып аясында зерттелмеген. Сондықтан бұл зерттеуде прозадағы вампирлік әдебиеттің сипаты мен М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесіндегі әдеби сабақтастық, жанрлық ерекшелік пен мистикалық элементтердің қолдану ерекшеліктерін зерттеуді мақсат еттік.

Ұсынып отырған зерттеуде вампирлік әдебиет парадигмаларының өзгеру тенденциялары мен олардың сипатын зерделей отырып, М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесі негізінде қазақ прозасындағы қалыптасу үдерісіне, поэтикасына әдебиеттанулық талдау жасау көзделеді. Шығармадағы вампиризмнің мазмұндық, құрылымдық өзгерістері әлемдік әдеби тәжірибелермен салғастырыла зерттеледі.

Вампирлік әдебиеттің табиғатын толықтай ашу мақсатында типологиялық, салғастырмалы зерттеулерге орын беріледі.

Зерттеу нәтижесінде вампирлік әдебиетінің көркем эволюциясына талдау жасай отырып қазақ әдебиетінің өкілі ретінде М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесінің вампиризм тақырыбына қосқан өзіндік үлесі бағамдалды. Шығармадағы фольклоризмдердің көркемдік қызметі анықталды. Оккультизмнің мистикалық әдебиетпен байланысы діни мотивтер, символдар мен культ тұрғысынан талданды. Вампиризм туралы шығармалардағы интертекстуалдық байланыстарға талдау жасау арқылы оның поэтикалық табиғаты анықталып, сараланды. Вампирлік әдебиет мекеншақ категориясы тұрғысынан талданды. Фольклордың және әдебиеттегі мистика бағыты өкілдерінің шығармаларындағы жаңалықтар мен жүргізген әдеби эксперименттерінің қаламгер шығармасына жасаған ықпалы салғастыра талдау арқылы жүзеге асты.

Зерттеу нәтижелері прозадағы вампиризм мәселесі жөніндегі зерттеулерге дереккөз бола алады.

Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландырған АР 08855780 «Қазақ прозасындағы мистика» жобасы аясында жазылды.

Түйін сөздер: проза, мистика, вампиризм, готика, фольклоризм, интертекст, символ, культ.

Кіріспе. Әлемдік әдебиетте мистика жанры XVIII ғасырдан бастау алса, қазақ әдебиетіндегі бұл жанрдың пайда болуы XX ғасырдың аяғы XXI ғасырдың басына тура келеді. Түп-тамыры фольклордан бастау алатын жанрдың даму сатысындағы бұл тежелістердің тарихи һәм саяси астары болды. XX ғасыр басында аздаған мистиканың элементтері кездесетін шығармалар кездескенімен, кеңестік жүйенің талабымен бұл жанрдың дамуына шектеу қойылды. Мистика жанры Батыс әдебиетінде кезең-кезеңмен дамып отырса, кеңестік әдебиетте жанр атауы фантастика деп аталып, ғылыми фантастика жанрындағы шығармалар жазыла бастады. Тылсымның сырын ғылыммен байланыстырды, рационалды адам ақылы арқылы ғылымның жетістігімен болатын кереметтен өзге құбылыстардың әдебиетте көрініс беруіне тыйым салынды. Бұл кезеңде ішінара мистицизм элементтері араласқаны болмаса, мистика барша типологиялық белгілерімен көрініс бере қоймады. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейінгі әдебиеттегі тақырып еркіндігі мен сан шектеулерден кейінгі халықтың рухани бастауларына қайта үңілуі, дінге қайта оралуы мистика жанрының жандануына түрткі болды. Діндегі сананың саралауына сыймайтын құбылыстар мен діни сауаттың аздығынан орын алған түсініксіз жағдайлардың бәрі әдебиеттегі мистиканың қайта оралуына себепші болды. Кеңестік пен уақытқа байланысты межелер мистика эволюциясына айтарлықтай әсер етті. Мистиканың бір қыры наным-сенімдерге байланысты болғандықтан қазақ мистикасының түркі халықтарына ортақ сопылық, мистицизм, окулттік наным сипатындағы төл ерекшеліктері кездеседі.

Ұлттың діліне, танымына, дінді қабылдауына байланысты туындаған өзіндік ерекшеліктеріне қоса, шығармашылық шекараның ашылуы да мистиканың мазмұндық жағынан байып отыруына әсер етті. Мистикалық проза әуел баста миф пен ертегі элементтерімен астасып, фэнтезилік сипаты басым болса, даму барысында батыстық шығармалардың ықпалымен готика мен фантастика элементтерімен жымдасып жанраралық байланысқа түскен тұстарын да байқауға болады. Мистика жанрының тылсым құбылыстарға негізделетіні оның басты ерекшелігі болса, оның типологиясын құрайтын көптеген элементтері болады. Мистика жанрына тән кейіпкерлер де қарапайым шығармалардың кейіпкерлеріне ұқсамайды. Олар тылсым күшке ие перілер, жындар, әруақтар, елестер, періштелер, қансорғыштар, вампирлер т.б. сынды ерекше жаратылыс иелері. Осылардың ішінде біздің зерттеу нысаны етіп отырғанымыз – мистикалық прозадағы вампиризм. Жоғарыда атап кеткеніміздей қазақ прозадағы мистика кенже дамыған жанр болса, оның ішіндегі вампиризммен ұштасатын шығармалар өте аз кездеседі деуге болады. Бұл тақырыпта алғаш қалам тартқан жазушылардың бірі – М.Мағауин. Бұл жұмыстың мақсаты – мистикалық прозадағы вампиризм тақырыбын автордың адам физиологиясындағы жұмбақ құбылысты өзек етіп, сондай-ақ ерекше образды кейіпкер еткен «Қуыршақ» әңгімесі негізінде зерделеу.

Зерттеу мақсатына жету үшін мындай міндеттерді алға қойып отырмыз:

- Вампирлік образдардың типологиялық ерекшеліктерін анықтау;
- Вампирлік парадигманың даму сатыларын айқындап көрсету;
- М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесінің генезисін зерделеу;
- М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесінің өзіне дейінгі вампирлік әдебиеттен өзіндік ерекшелігін анықтау;
- М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесі мен вампирлік әдебиеттің типологиясындағы ұқсастықтарды саралау.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысының пәні ретінде мистикалық әдебиеттегі вампиризм парадигмасы, басты нысаны ретінде М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесі алынды. Біз зерттеу пәні етіп отырған вампиризм тақырыбы қазақ әдебиетінен гөрі фольклорда көбірек зерттелген. Фольклордағы дәулер мен жезтырнақтардың, жалмауыз

бен мыстан кемпір образдарының өзге де қасиеттеріне қоса адамжегіштік, қансорғыштық қасиеттері туралы Ш.Уәлихановтың фольклор туралы зерттеулерінде (Уәлиханов, 2013:82), М.Әуезовтің «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» (Әуезов, 1985:173), С.Қасқабасовтың «Казахская волшебная сказка» (Қасқабасов, 2014:49-50), Р.Алмұханованың «Жалмауыз-кемпир и античные образы» (Алмуханова, 2009:108), П.Ауесбаеваның «Значение основного мотива сюжета сказки» (Ауесбаева, 2018) еңбектерінен кездестіруге болады. Бұл еңбектерде жалпы осы образдардың фольклорлық шығармада пайда болу себептері мен функциясы айтылады. Зерттеулердің мазмұны вампиризм тақырыбының әдебиетте бірден пайда болмағанын дәлелдей түседі. тереңдетіпЖоғарыда көрсетілген зерттеулер фольклордан бастау алатын мистика жанрындағы вампирлік парадигманың даму эволюциясын саралауда көмегін тигізді.

Біз нысан еткен «Қыршақ» әңгімесі туралы Тұрсын Жұртбай «Қос қайырым» атты мақаласында бұл әңгіменің көркемдік қуатын сезіну үшін талдамай жай ғана оқу керек деген тұжырым айтады. Зерттеуші Ақеділ Тойшанұлының М.Мағауин шығармаларының ерекшелігі туралы «Мағауиннің жаңа прозасының алтын өзегі» мақаласында халық мұрасы мен әдеби шығарманың сабақтастығы туралы қисынды пікірін ортаға салады. Жалпы фольклордың және әдебиеттің даму заңдылықтары, ондағы сюжеттер мен бейнелердің қолданысы, өзіндік ерекшеліктері туралы жазылған пікірлері формула іспеттес. Мақаланың басында осы формуланың ретімен түсіндіреді де, ары қарай М.Мағауиннің шығармаларын, соның ішінде «Қуыршақ» әңгімесін зерттеуде қолданады. Біз өз зерттеу жұмысымызда ғалымның «Қуыршақ» әңгімесі туралы зерттеулерін негізге ала отырып, тереңірек талдаулар жасауға талпындық.

Зерттеуде алдымен вампирлік парадигманың даму эволюциясына шолу жасалып, нысан етіп алынған «Қуыршақ» әңгімесінің аталмыш тақырыпқа қатыстылығы анықталады. Содан кейін әңгіме салыстырмалы-типологиялық әдіс шеңберінде қарастырылып, жанрлық ерекшелігі анықталды. Ондағы мистика жанрына тән ерекшеліктердің басымдығы айқындалғаннан кейін, салғастырмалы, интертекстуалдық әдістер аясында шығарманың басты ерекшелігі мен әлемдік әдебиеттегі осы тақырыптағы шығармалармен ұқсастығы талданады. Зерттеуде мистикалық прозаның оккультизм сынды ғылым салаларымен байланысына назар аударылып, ішінара пәнаралық байланыс негізінде зерттеу жүргізіледі. Қазақ мистикалық прозасының түркі тілдес және Батыс Еуропа әдебиетіндегі мистика жанрымен байланысының ерекшелігін анықтауға көңіл бөлінеді. Мистикалық прозадағы вампиризм тақырыбының пайда болуы алғышарттарын анықтау мақсатында генеалогиялық зерттеулер жүргізіледі. Жалпы алғанда фольклорлық образдардың әдебиетке көшу заңдылықтары «Қуыршақ» әңгімесі мысалында талданады.

Талдау. Прозадағы вампиризм тақырыбы XVIII ғасырдан бастау алып, бүгінгі күнге даму сатысында түрлі өзгерістерге ұшырап жетті. Алғашқы әдеби шығармалар жанрлық тұрғыдан жұмбақ мистикалық сарындағы фэнтезилік сипаты басым, типологиялық тұрғыдан вампирлер тылсым қабілеттерге ие болса, XX ғасырда вампиризм табиғатына ғылыми түсініктеме беруге тырысқан ғылыми-фантастикалық шығармалар легі пайда болды. Жалпы әдебиетке вампиризм тақырыбын алғашқылардың бірі болып «Коринф қалыңдығы» (1797) балладасы арқылы И.В. Гете әкелген. Одан кейінгі шығармалар тізбегін Дж.Полидоридің Дж.Байрон әңгімелерінің желісімен жазылған «Вампир» повесі (1819), А.К. Толстойдың «Упырь», «Семья Вурдалаков» әңгімелері, Брэм Стокердің «Дракула» (1897) романы жалғастырады.

Вампиризм туралы шығармалардың ішіндегі ең әйгілісі – Брэм Стокердің «Дракула» романы. Романтикалық желімен жазылған көлемді романында Б.Стокер жалпы вампир образының басты ерекшеліктерін орнықтырды. Дж.Полидоридің «Вампир» повесінде адам қанымен қоректенуінен өзге эззілдік сипаты басым, өз табиғатын ешбір қиындықсыз жасыра алатын, қоғаммен үйлесім тапқан вампир образын жасап шықса, Б.Стокер вампир образына өлілердің жанын басқара алу, ауа райын басқара алу (тұман мен жай түсіру), жан-жануарларға айнала алу, тұманға айналып ену қасиеттерін орнықтырды. Оның осындай

дүлей табиғатына қоса, сарымсақтан, ағын судан қорқу, айнадағы бейнесінің болмауы, рұқсатсыз кіруге шектеу, айқышқа шегеленуден немесе қатысудан бас тарту сынды әлсіз жақтарын да сипаттап берді (Полидори, 2007:3). Тағы бір ерекшелігі вампирге тынығу уақытында өз туған жерінің топырағы қажет деген ерекшелікті де осы шығармада орнықтырды. Вампир образы өліп қайта тірілу үдерісін бастан кешірсе, кейде қасқыр т.б. сынды жануарлардың талауынан кейін қансорғышқа айналған. Вампиризм тақырыбы аясындағы жоғарыда аталған әйгілі шығармалар вампир образының типологиясын қалыптастыруға үлкен үлес қосты. Осы авторлар қалыптастырған образды негізге алып көптеген шығармалар жазылды. Дегенмен әрбір уақыт тудырған тенденцияларға сәйкес вампир образы да өзгерістерге ұшырап отырды XX ғасырдың екінші жартысында Батыс Еуропа және АҚШ-та қалыптасқан әлеуметтік ғылымдар саласындағы анархиялық сипат, толеранттылық мәселелері де әдебиеттегі вампиризм тақырыбын айналып өтпеді. Уақыт пен кеңістіктің өзгеруі вампирлік парадигманың дамуында ерекше із қалдырды.

Вампир образының әдебиетте әлеуметтік сипат алуына Энн Райстың (1976) «Вампир хроникалары», «Вампирмен сұқбат» шығармаларында вампирлер құбыжықтық сипатынан арылып, көпшілікке ұқсай бермейтін, сонысынан да жапа шегетін адам бейнесінде сипатталды.

Көркем шығармалардан кейін вампиризм тақырыбы кино саласында сәнге айналды. Шығарманың өзегі бір болғанымен бірін-бірі қайталаудан қашқақтаған шығармалардағы вампир образы бастапқы қалыбынан түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Бастапқыдағы мифологиялық тамырларынан ажыратылып, таза ғылыми дәйектерге сүйенетін шығармалар да пайда болды. Тіпті вампирлерге деген жағымсыз көзқарасты ерекше табиғи құбылысқа ие жандар ретінде аяушылыққа ұластыруға тырысқан шығармалар да кездеседі.

Осы әлеуметтенуге қарсы тағы бір вампирлік парадигма пайда болды. Мұнда адамдармен қатар өмір сүретін вампирлер қауымын және олардың бір-бірімен жауығуын көрсететін шығармалар, фильмдер легі пайда болды. Бір-бірінің орнын алмастырып отырған парадигмалар ішінде әуел бастан еркек текті вампирлердің орнын әйел текті вампирлер баса бастады. Түркілік мифологиядағы жалмауыз кемпір, сонымен қатар Шығыс және батыс еуропалық шығармаларда ішінара кездесетін әйел вампирлер образынан кейінгі мәдени образ ретінде орныққан әйел текті вампирлер ашық сексуалдылық сипатымен ерекшеленді. Гетенің «Коринф қалыңдығы», Теофил Готьенің «Өлі сұлудың махаббаты» (1836), Эдгар Алан Поның «Вереника» (1835), «Морелла» (1835), «Лигейя» (1838), «Элеонора» (1841), Джозеф Шеридан Ле Фанюдің «Кармила» (1871-1872) шығармаларында кейде тұмшаланып, кейде ашық берілетін эротикалық бастаулар вампиризм парадигмасының тағы бір қырынан саналады.

Қазақ прозасында вампиризм тақырыбына қалам тартқан жазушы М.Мағауиннің «Қуыршақ» деген көлемді әңгімесіне де әйел вампирдің жан қуатын сексуалдық жақындықтан толықтырып отыратыны желі етіп алынған. Ғалым З.Н.Сазонованың жіктемесінде фэнтези ішінде пайда болған кіші жанр вампирлік фэнтези болса, ол да өз кезегінде қалалық және ертегілік вампирлік фэнтези болып бөлінетіндігін айтады (Сазонова, 2013:269). Шығарма осы жоғарыда көрсетілген қалалық вампирлік фэнтези сипатына жақын жазылған. М.Мағауин шығармасындағы вампир образы да адамдар арасында өмір сүретін ерекше жаратылыс иесі ретінде көрініс тапқан. Жазушы қалыптасқан вампир образының типологиялық белгілерінің барлығын қолданбайды, ол әдепкі таптаурындардан бас тартып вампиризмнің жаңа сипатын ашуға тырысады. Шығарма кейіпкері әдеттегідей қанмен емес, адам қуатымен қоректенеді. Мұндағы жансорғыш кейіпкер физиологиялық ауытқушылығы бар кәдімгі қатардағы адам. Ауық-ауық адам қуатына мұқтаж болатын кейіпкердің қараңғылықты ұнататын тұсы өзінен бұрынғы вампирлік прозадан ауысқан элемент. Автор вампиризмге ғылыми сипат бергісі келген, дегенмен мистикалық сарыннан бас тартпаған. Әңгіме ғылыми фантастика мен мистика жанрларының тоғысында пайда болған. Автор ғылыми фантастика жанрының табиғатына сәйкес шығармадағы Қуыршақ қыздың бойындағы тылсым құбылысқа кейіпкері арқылы

ғылыми тұрғыдан түсінік бергенді жөн көреді. Дегенмен әңгімедегі мистикалық сарын басым түсіп ежелгі фольклорға, оккульттік нанымдарға бастайды.

Мысалы, «Қуыршақ қыз үйінің телефонын айтты. – Ал махаббат... өртеніп кеткен. Менің аяқ-қолымды байлап, аямай отқа салдың емес пе?.. Жарар енді», – деп болмашы күрсінді де жүре берді (Мағауин, 2004:154). Мұнда Қуыршақ қыз өзі сыйлаған қуыршақпен болған оқиғаны дәл сол күйінде сипаттап отыр. Мұны образды сөйлеу ретінде қабылдауға да болады, бірақ сол тұста жазылып алынған телефон номерінің жоғалып кетуі жұмбақ күйінде қалады. Шығармадағы осындай тылсым оқиғалар тізбегіне оралар болсақ:

- 1) Біріншіден Қуыршақ-жансорғыштың құрбандығын өзі таңдап алуы;
- 2) Екіншіден кейіпкердің оған Қуыршақ деп ат қоюы және оқиғаның шын мәнінде қуыршақпен байланысты болуы, ал оның болашақ құрбандығын Құрбан деп атауы;
- 3) Кенеттен жарықтың сөнугі, түнек қараңғылықта айналаны бағдарлай алуы; да ежелгі вампирлердің түнгі сейіліне ұқсайды;
- 4) Қараңғылықты сүюі мен қараңғыда құштарлығының артуы, жарықта байсал тартуы;
- 5) Қуыршақ қыздың араға ай салып, құштарлығы артуы және сүйістерден кейін жұбының қуатының сарқылып әлсіреуі;
- 6) Кейіпкерді үнемі белгісіз үрей билеп жүруі;
- 7) Қыз сыйға тартқан зәңгі қуыршаққа жан бітуі, жағылған оттан жоғалуы мен қайта табылуы;
- 8) Араға жылдар салып кездескенде жазып алған телефон номерінің жоғалып кетуі;
- 9) Қуыршақ қыздың түсіне кейіпкер кіріп биге шақыруы және сүйісуі келесі күні түстің жалғасуы. Түсіндегі сүйістерден кейін кейіпкерді үрей билеуі.

Мұның бәрі кездейсоқтық, ал жансорғыштық, яғни вампиризм адам физиологиясындағы табиғи ауытқушылық деп бағалаған күннің өзінде Құрманға сыйға тартқан зәңгі қуыршаққа байланысты оқиғалардың бас ашық қалады. Қуыршақ қызбен астасқан зәңгі қуыршаққа жан бітуі сынды желілер қара магия, ежелгі культтен тамыр тартқан.

Осы шығарманы зерттеген ғалым Ақеділ Тойшанұлы «Мағауиннің жаңа прозасының алтын өзегі» атты мақаласында: «М.Мағауин «Қуыршақ» деген әңгімесіне қазіргі ел ішінде айтылатын жансорғыш (вампир) әйел туралы хикаяны (демонологияны) арқау етеді. <...> Міне, бұл әңгімеде жазушы қазіргі қалалықтар айтатын демонологиялық сарынды (постфольклор) кәдеге жаратады. Бұл әңгімеде фольклордағы хикая жанрының шарттары (деректілік-нанымдылық, оқиғаның қараңғы түнде орын алуы, елес, түс т.б.) түгел сақталған. Жазушы қалалық өмірді, мәселен фабрикада өндірілген қуыршақтың тірілуін, жансорғыш әйелдің әрекетін, одан физиктің қорқуын суреттеуі - былайғы көзге қазақы негізден алшақ секілді көрінеді. Бірақ қазақ ертегілерінде еркектерді дуалап итке, торғайға, есекке айналдырып әуре ететін сиқыршы әйелдердің небір бейнесі мол кездеседі. Жазушы Қуыршақ қыз деп шартты атаған сұлудың фамилиясы – Орманбетова. Ал, қазақта «Орманбет би» деген ертеке бар, онда бидің сұлу тоқалы адамдарды хайуанатқа айналдырып, сиқыршылықпен айналысады (Орманбет би // ӘӨИ Қолжазба қоры. 123-бума, 5 дәптер)» (Тойшанұлы, 2012), – деп әңгіменің мистикалық өзегі ертегі-хикаяттарда жатыр деп есептейді. Зерттеуші автордың сана түкпіріндегі ертегіні аллюзиялық сипатта қолданып отыр деген болжам айтады. Әңгімеде Қуыршақ қыздың тегіне қатысты екпін түсіріле айтылатын эпизодтың бар екенін ескерсек, бұл болжамға келісуге де болады. Сонымен қатар мұнда құбылушылық сынды ежелгі фольклорлық мотивтің әдебиетте қайта жандануын байқауға болады. «Орманбет би» ертегісінде Әлемдік фольклорлық мотивтердің каталогына ендірілген магиялық құбылушылық мотивінің адамдарды үй жануарына, құсқа және жабайы аңдарға айналдыру (D.Magic-D0-D699 Transformation – D100-D199 Transformation: man to animal – D130 Transformation: man to domestic beast – D150 Transformation: man to bird – D110 Transformation: man to wild beast) тізбелері жүзеге асса, «Қуыршақ әңгімесінде» магиялық құбылушылық мотивінің адамның қолдан жасалған

затқа айналу (D.Magic – D0-D699 Transformation – D200-D299 Transformation: man to object – D250 Transformation: man to manufactured object) (Thompson, 1955-58) тізбегі кірістірілген. Қуыршақ қыз бен зәңгі қуыршақ арасындағы магиялық байланыстан көне фольклорлық мотивтің көркем шығармада қайта жаңғырғанын көреміз.

Ғалымның фольклордағы хикая жанрының шарттары деп атап көрсеткен елес, түс, оқиғаның қараңғы түнде орын алуы сынды ерекшеліктер проза жанрында жалғасын тауып, жанрлардың трансформациялануы әсерінен мистикалық әдебиеттің типтік ерекшеліктеріне ұласқан. Ертегілік сюжетке жасалған аллюзия, сонымен қатар ондағы демонологиялық элементтердің кірістірілуі арқылы да әңгіменің мистикалық қыры қоюлана түскен.

Вампирлік әдебиет ежелгі фольклорлық туындыларда да кездесіп отырады. Шығыс Еуропада латындық атаумен берілген вампир, славяндық упырь, вурдолактар қазақ фольклорында жалмауыз, мыстан кемпір образдары арқылы көрініс тапқан. Бұған қоса шығармаға қалыңдықтың қанын сору, сәбидің қанын сору, әйелдің ерінің қанын сору секілді әлемдік әдебиеттегі кең таралған вампиризм мотивіне қатысты бірнеше түрінің ішіндегі қазақ мифологиясына жақыны аллюзия ретінде алынған, яғни әңгімедегі жансорғыш кейіпкер әйел текті. Шығармада фольклорлық мотивтер тізбегінің E250. E250. Қансорғыш елестер – E251.3.4. E251.3.4. Адамның жанын сорған елес (E250. E250. Bloodthirsty revenants. – E251.3.4. E251.3.4. Ghost sucks people's breath. Chinese: Eberhard FFC CXX 173.) (Thompson, 1955-58) түрлеріне тұспалдар бар. Тұспал дейтін себебіміз мұнда Қуыршақ қыздың рухы қуыршаққа айналып жансоруға талпынуы түрінде берілген. Мұнда фольклорлық мотивтер сол күйінде қолданылмай көркем шығарманың эстетикалық талаптарына негізделі отырып түрлендіріліп кірістіріледі. Автордың жеке қолтаңбасы ретінде вампирлік шығармалардағы образдардың жан-жануарларға құбылғыштық қасиетін өзгертіп, афроамерикалық Вуду нанымдарындағы адам рухын көшіру элементін тартымды пайдалана білген. Мұндай құбылысты автор мистикалық «Қыпшақ аруы» повесінде де қолданғанын байқаймыз.

Жазушы кейіпкері батыстың арзанқол фильмдерінде ұшырасатын вампирлер туралы айта келе, мұның жолықтырғаны кәдімгі психикалық ауру энергетикалық вампир екендігін айтады. Десе де автор африкалықтардың нанымдарындағы Вуду немесе вольт қуыршақтарымен жасалатын қара магия элементтерін сюжеттің мистикалық сипатын қоюландыру үшін қолданады. Вольт қуыршақтары адамның рухын қуыршақтарға көшіру арқылы жадылап өзіне қарату, денсаулығына зиян тигізу, т.б. мақсатымен де жасалатын болған. Вуду дінінде жасалатын сиқырға кинематографияның қосқан үлесі вуду қуыршақтарын ойлап табуы еді. Алғашында қиялдан шыққан дүние болғанымен қазіргі қара магия оны кеңінен қолданып, символдық мәнге ие болған. Автор шығармада Вуду қуыршақтарының қалыптасқан символикалық мәнін шығармасына арқау еткен. Олай дейтін себебіміз Қуыршақ қыз сыйлаған қуыршақтың зәңгі тектес болуы африкалықтардың осынау нанымдарына тұспал жасап тұрғандай.

Шығармадағы баяндау деңгейлері және жазушының қолданған тәсілі туралы ғалым Т.Жұртбай: «Баяндау мәнері де, құрылымы да, сюжеттің дамуы да кәдімгі классикалық үлгіде құрылған. Алайда, мұндағы кейіпкердің «мені» жазушының (баяндаушының емес) «менімен» астасып кетеді. Автор кей кезде кейіпкердің орнын алмастырып кетеді. Баяндауы бір желінің бойына тартылған, ширақ. Оқығаннан өзіне тарта жөнеледі, кей тұста автордың толғауымен алмаса ұласады. Мұның барлығы болған оқиғаға, әсіресе, соңғы шешімге оқырманды сендіру үшін жасалған әдеби тәсіл», – деп баға береді (Жұртбай, 2017). Біз зерттеуші орынды саралап көрсеткен қаламгердің ізденісіндегі нарратологиялық құрылымға қоса, басқа ерекшеліктеріне тоқталмақпыз. Бұл әңгіме тылсым мен дәйек аралас адамның психосоматикасын зерделеуге арналған шығарма. Шығарма екі кейіпкердің әңгімесіне құрылғанымен, бір адамның санасындағы сұрақтар мен оның қисынға негізделген жауаптарынан тұратын секілді. Дегенмен автор сананың екіге жарылуы әдісінен саналы түрде бас тартып, екі кейіпкерді таңдаған. Шығарма екі желіден тұрады. Әңгімедегі орталық тұлға – Құрман кейіпкердің әңгімесі таза мистикалық сипаттағы

тылсымға толы оқиғаларды баяндаудан тұрады да, екінші кейіпкер бұл оқиғалар қорқыныш пен үрейдің әсерінен болуы мүмкіндігін алға тартып, қисынды шешімін іздейді. Бірақ баяндаушы кейіпкер оқиғадағы құбылыстардың түйінін тарқатып, тіпті ғылыми негіздеуге тырысса да, бәрібір орын алған тылсымның түбегейлі шешімі табылмайды.

Құрманның басынан өткен оқиға жеке-дара тұрып та бір шығарманың жүгін көтеріп тұр. Тылсым оқиғаға толы шығарманы оқығанда, оқырман көкейінде туындайтын сұрақтардың, күмән-күдіктердің болуы заңдылық. Осыны ескере отырып, жазушы екінші кейіпкердің де болғанын қалағандай. «Түсініксіз құбылыстың бәрі қорқынышты болуы – табиғи жағдай» (Мағауин, 2004:151), – дейді ол. Баяндаушы ретінде ендірілген кейіпкердің күмән-күдіктеріне оқиғаны басынан өткерген кейіпкердің өз сөзімен жауап қатады. Мистикалық сипаттағы оқиғаны бірінші жақтан әңгімелеуші бастан-аяқ баяндаушы кейіпкер.

Қорытынды. Зерттеу жұмысымызды қорытындылай келе төмендегі тұжырымдарға келдік:

1. Вампирлік әдебиеттің пайда болуы мен даму сатыларындағы өзгерістер мен вампир образының типологиясын зерделей отырып, М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесі қазақ прозасындағы алғашқы вампирлік шығарманың бір үлгісі екендігі дәлелденді.

2. Бұл шығарманың генезисі көптеген мистикалық туындылар секілді фольклорлық туындыларда жатқандығы, оның ертегі және мифтерде ұшырасатын мотивтермен тығыз байланысты екендігі анықталды.

3. Жалпы вампирлік әдебиеттің типтік белгілерін қолданумен қатар, автордың осы парадигманың дамуында өзінше өрнектерімен де ерекшеленетіндігі айқындалды.

Шағын зерттеу жұмысымыздың нәтижелері қазақ әдебиеті аясында бұрын зерттеу нысаны болмаған вампиризм тақырыбына қосқан үлес деп білеміз. Бұл зерттеу әдебиеттанушы ғалымдардың назарын аудартуға және алдағы уақытта осы тақырып аясындағы тың зерттеулерге дереккөз болады деп санаймыз.

Мақала ҚР БжҒМ Ғылым комитетінің АР08855780 гранттық жобасы аясында дайындалды.

Г.Р. Саулембек

Институт Литературы и искусства им. М.О. Ауэзова

Казахстан, г. Алматы

e-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

[ORCID: 0000-0003-3667-267X](https://orcid.org/0000-0003-3667-267X)

Вампиризм в мистической прозе: по мотивам рассказа М. Магауина «Кукла»

Аннотация. Тема вампиризма существует в мировой литературе с незапамятных времен. Произведения, имевшие место в фольклоре народов мира, и их уникальные герои также являются свидетельством древности этой темы. А в письменной литературе мы встречаем тему вампиризма в литературных произведениях XVIII века. Что касается появления этой темы в казахской литературе, то в казахском фольклоре, как составной части мирового фольклора, вампиризм сформировался через образы жалмауыз, мыстан кемпир. Несмотря на древность темы, можно заметить, что на продолжение этой темы в казахской прозе ушло немало времени. Одним из первых на эту тему в прозе выступил писатель М. Мағауин. Тема вампиризма в мистическом рассказе писателя «Кукла» написана в преемственности с фольклорными произведениями, а также имеет уникальный характер в вампирской литературе. Тема вампиризма в литературе, а также рассказ «Кукла», который является объектом нашего исследования, также не исследована в рамках этой темы. Поэтому в данном исследовании поставлена цель изучить характер вампирской литературы в прозе и особенности использования литературной преемственности, жанровой специфики и мистических элементов в рассказе М.Мағауина «Кукла».

В предлагаемом исследовании предполагается провести литературоведческий анализ процесса становления, поэтики вампиризма в казахской прозе на основе рассказа М.Магауина «Кукла», изучив тенденции изменения парадигм вампирской литературы и их характер. Содержательные, структурные изменения вампиризма в произведении исследуются в сопоставлении с мировыми литературными практиками.

В целях полного раскрытия природы вампирской литературы отводится место типологическим, сопоставительным исследованиям.

В результате исследования был проведен анализ художественной эволюции вампирской литературы, был оценен вклад в тему вампиризма рассказа М.Магауина «Кукла» как представителя казахской литературы. Определена художественная функция фольклоризмов в произведении. Связь оккультизма с мистической литературой анализировалась с точки зрения религиозных мотивов, символов и культа. Путем анализа интертекстуальных связей в произведениях о вампиризме выявлена и дифференцирована его поэтическая природа. Вампирская литература анализировалась с точки зрения категории хронотопа. Влияние фольклора и новшеств и литературных экспериментов в произведениях представителей направления мистики в литературе на творчество писателя осуществлялось путем сопоставительного анализа.

Результаты исследования могут служить источником для исследований по проблеме вампиризма в прозе.

Ключевые слова: проза, мистика, вампиризм, готика, фольклоризм, интертекст, символ, культ.

G.R. Saulembek

M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Kazakhstan, Almaty

e-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

[ORCID: 0000-0003-3667-267X](https://orcid.org/0000-0003-3667-267X)

Vampirism in mystical prose: based on the story of M. Magauin «Doll»

Abstract. The theme of vampirism has existed in world literature since time immemorial. The works that took place in the folklore of the peoples of the world, and their unique characters are also evidence of the antiquity of this theme. And in written literature we find the theme of vampirism in the literary works of the XVIII century. As for the appearance of this topic in Kazakh literature, in Kazakh folklore, as an integral part of world folklore, vampirism was formed through the images of zhalmauыз, mystan kempir. Despite the antiquity of the topic, it can be noted that it took a lot of time to continue this topic in Kazakh prose. The writer M. Magauin was one of the first to speak on this topic in prose. The theme of vampirism in the writer's mystical story "The Doll" is written in continuity with folklore works, and also has a unique character in vampire literature. The topic of vampirism in literature, as well as the story "Doll", which is the object of our research, has also not been investigated within the framework of this topic. Therefore, this study aims to study the nature of vampire literature in prose and the features of the use of literary continuity, genre specificity and mystical elements in the story of M. Magauin "Doll".

In the proposed study, it is proposed to conduct a literary analysis of the process of formation, the poetics of vampirism in Kazakh prose based on the story of M. Magauin "Doll", having studied the trends of changing paradigms of vampire literature and their nature. The substantial, structural changes of vampirism in the work are investigated in comparison with world literary practices.

In order to fully reveal the nature of vampire literature, a place is given to typological, comparative studies.

As a result of the study, an analysis of the artistic evolution of vampire literature was carried out, the contribution of M. Magauin's story "Doll" as a representative of Kazakh literature to the theme of vampirism was evaluated. The artistic function of folklorisms in the work is determined.

The connection of occultism with mystical literature was analyzed from the point of view of religious motives, symbols and cult. By analyzing intertextual connections in the works about vampirism, its poetic nature is revealed and differentiated. Vampire literature was analyzed from the point of view of the chronotope category. The influence of folklore and innovations and literary experiments in the works of representatives of the direction of mysticism in literature on the writer's work was carried out by comparative analysis.

The results of the study can serve as a source for research on the problem of vampirism in prose.

Keywords: prose, mysticism, vampirism, Gothic, folklore, intertext, symbol, cult.

Свидение об авторе:

Саулембек Гулмира Рзаханқызы – PhD, Институт Литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: gulmira.saulembek@gmail.com, тел.: +77072865020

Әдебиет

- [1] Альмуханова Р. «Казак фольклорындагы антикалык сарындар». – Алматы: Арыс, 2009.-320 б. – ISBN 9965-17-641-8
- [2] Ауесбаева П.Т. Значение основного мотива сюжета сказки http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/3_97857.doc.htm
- [3] Жұртбай Т. Қос қайырым <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19376> 28.09.2017
- [4] Қасқабасов С. Таңдамалы. – Астана: Фолиант, 2014. – 424 с. – 978-601-7568-91-7
- [5] Мағауин М. Құмырсқа–қырғын Өңгімелер кітабы. – Астана: Аударма, 2004 – 352 б. – ISBN 9965-18-122-5
- [6] Полидори Д. Гость Дракулы и другие истории о вампирах - Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2007. – 368 с. – 978-5-352-02214-6
- [7] Сазонова З.Н. Тема вампиризма в современном русском фэнтези: происхождение и своеобразие // Вестник Нижегородского университета Н.И.Лобачевского, 2013, №1(2), с. 269-272. 269-стр].
- [8] Thompson S., Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends, rev. and enl. edn, 6 vols (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955–58). <https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/d.htm>
- [9] Тойшанұлы А. Мағауиннің жаңа прозасының алтын өзегі <https://abai.kz/post/12393> 30 Қаңтар, 2012 сағат 07:06
- [10] Уалиханов Ш. Тәңірі: Таңдамалы – Алматы: Полиграфкомбинат, 1985. – 455 б. – ISBN 978-601-7294

Литература

- [1] Альмуханова Р. «Античные мотивы в казахском фольклоре». – Алматы: Арыс, 2009.-320 с. – ISBN 9965-17-641-8 (на каз.)
- [2] Ауесбаева П.Т. Значение основного мотива сюжета сказки http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/3_97857.doc.htm 12 декабрь 2018 (на русс.)
- [3] Жұртбай Т. Қос қайырым <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19376> 28.09.2017 (на каз.)
- [4] Каскабасов С. Избранное. – Астана: Фолиант, 2014. – 424 с. – 978-601-7568-91-7 (на каз.)
- [5] Мағауин М. Құмырсқа–қырғын Книга-рассказов. – Астана: Аударма, 2004 – 352 б. – ISBN 9965-18-122-5 (на каз.)
- [6] Полидори Д. Гость Дракулы и другие истории о вампирах - Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2007. – 368 с. – 978-5-352-02214-6 (на русс.)

[7] Сазонова З.Н. Тема вампиризма в современном русском фэнтези: происхождение и своеобразие // Вестник Нижегородского университета Н.И.Лобачевского, 2013, №1(2), с. 269-272. 269-стр]. (на русс.)

[8] Thompson S., Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends, rev. and enl. edn, 6 vols (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955–58). <https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/d.htm> (на англ.)

[9] Тойшанулы А. Золотая жилка новой прозы Магауина <https://abai.kz/post/12393> 30 Январь, 2012. 07:06 часов. (на каз.)

[10] Уалиханов Ш. Тенгри:Избранное – Алматы: Полиграфкомбинат, 1985. – 455 б. – ISBN 978-601-7294 (на каз.)

References

[1] Al'muhanova R. «Antichnye motivy v kazahskom fol'klore» [Ancient motifs in Kazakh folklore] – Almaty: Arys, 2009.-320 s. – ISBN 9965-17-641-8 (in kaz.)

[2] Auesbaeva P.T. Znachenie osnovnogo motiva syuzheta skazki [The meaning of the main motive of the fairy tale plot] http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/3_97857.doc.htm (in russ.)

[3] Zhurtbai T. Kos kaiyrym <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19376> 28.09.2017 (in kaz.)

[4] Kaskabasov S. Izbrannoe. [Favorites] – Astana: Foliant, 2014. – 424 s. – 978-601-7568-91-7 (in kaz.)

[5] Magauin M. Kumyrskaya-kyrgyn. Kniga-rasskazov. [Kumyrskaya-kyrgyn. Book of Short stories.] – Astana: Audarma, 2004 – 352 b. – ISBN 9965-18-122-5 (in kaz.)

[6] Polidori D. Gost' Drakuly i drugie istorii o vampirah [Dracula's Guest and other stories about vampires]- Sankt-Peterburg: Azbuka-klassika, 2007. – 368 s. – 978-5-352-02214-6 (in russ.)

[7] Sazonova Z.N. Tema vampirizma v sovremennom russkom fentezi: proiskhozhdenie i svoeobrazie [The theme of vampirism in modern Russian fantasy: the origin and identity] // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta N.I.Lobachevskogo, 2013, №1(2), s. 269-272. 269-str]. (in russ.)

[8] Thompson S., Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends, rev. and enl. edn, 6 vols (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1955–58). <https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/d.htm> (in english)

[9] Tojshanuly A. Zolotaya zhilka novoi prozy Magauina [The golden vein of Magauin's new prose] <https://abai.kz/post/12393> 30 Yanvar', 2012. 07:06 chasov. (in kaz.)

[10] Ualihanov SH. Tengri: Izbarannoe [Tengri: Favorites] – Almaty: Poligrafkombinat, 1985. – 455 b. – ISBN 978-601-7294 (in kaz.)